

și mai multe variante : Cass. Dio (p. 46, 47, 52 etc.), Cass Dio (135), Cass. Dion. (143, 338, 365, 462 etc.), Dio. Cass. (p. 228, 251, 261—264, 308, 319, 329, 331 etc.); „Bukurešt” mai apare și ca „Bukurušt” (p. 57); „Pto.” și „Ptol.” (p. 148).

Nepotrivit este în monografia despre triburile „internbalcanice” și sistemul reproducerii ilustrațiilor de monumente antice (mai ales sculpturi, reliefuri, statui) prin desene care deformează multe elemente din plastică, mai ales fizionomia persoanelor (de ex. p. 159, 345, 347); pentru sculpturi este indispensabilă fotografia (firește, cât mai clară, contrastă).

Observațiile și rectificările de mai sus (nefiind singurele care se impun) arată necesitatea unui permanent și susținut control din partea autorului asupra textului lucrării sale (nu numai în etapa excerptării și redactării, ci și în cursul lucrărilor complexe, grele, de imprimare), spre a se evita apariția erorilor (oricât de mici și neînsemnate ar fi sau ar părea că sînt), ce nu pot decât să dăuneze aspectului și chiar calității unor opere de valoare și de interes ca cea despre „triburile internbalcanice”, care (eventual în formă scurtată, dar revizuită) ar trebui publicată într-o limbă de circulație mai largă, accesibilă unui mult mai mare cerc de cercetători preocupați de trecutul zonei sud-estice a Europei.

I. I. Russu

ANDRÁS MÓCSY, *Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970, 284 p.

Noua carte a lui András Mócsy, profesor la Universitatea din Budapesta, este un studiu monografic al cărui dublu scop, definit de autor în prefață, era de o parte să dea o orientare generală asupra istoriei provinciei, de alta, să cerceteze în acest cadru problemele speciale ale societății și romanizării.

Pentru a răspunde acestor cerințe, autorul și-a organizat materialul în cinci capitole, din care primele trei erau destinate să dea cadrul general geografic și istoric (I. „Historische Geographie der Provinz”; II. „Einige Probleme der Militärgeschichte”; III. „Die Territorien der Provinz”), iar ultimele două, intitulate „Die Gesellschaft” și, respectiv, „Über einige Erscheinungsformen der Romanisation”, tratează societatea și romanizarea provinciei, acoperind, cel puțin în intențiile autorului, abia ele, titlul general a cărții.

Cartea a fost precedată de un studiu parțial asupra istoriei Moesiei Superioare (*Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Moesia Superior*, Acta Arch. Hung., XI, 1959, p. 283 sqq), iar metoda adoptată aici a fost experimentată de autor într-o monografie foarte asemănătoare asupra Pannoniei, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*, Budapest, 1959, în ambele inscripțiile constituind unicul material de studiu. Concluziile lui A. Mócsy în problemele de bază ale istoriei politice, militare și social-economice ale Pannoniei obținute prin valorificarea statistică a inscripțiilor au fost considerate prea categorice, arbitrar și uneori false, iar metoda statistică utilizată a fost criticată într-o serie de recenzii și studii speciale, ce încercau să stabilească limitele inscripțiilor ca izvoare istorice și puneau în lumină lipsa de valoare a concluziilor bazate pe statistica epigrafică. Reamintim recenzia lui E. Swo-boda publicată în *Gnomon*, 34, 1962, 4, p. 387—393, studiile lui Karel Kurz, *Gnoseologische Betrachtungen über die sog. statistisch-epigraphische Methode*, Listy Filologické, 86, 1963, 2, p. 207—222; id., *Zur Methodik der Wirtschaftsgeschichte der römischen Provinzen*, I, Listy Filologické, 91, 1968, 1, p. 1—18.

Discuțiile purtate nu l-au împiedicat pe cercetătorul maghiar să aplice, cu unele schimbări — de exemplu, prin regretabila renunțare la indicele onomastic și la catalogul de inscripții

— ,aceeași metodă la studiul populației și al romanizării provinciei vecine, Moesia Superioară, aici fiind însă handicapat de obligația de a studia un material epigrafic și bibliografic dispersat în două țări străine. Metoda utilizată, limitele cronologice și problematice nu sînt prezentate de autor în prefață, ele dezvăluindu-se cititorului treptat, în cursul lecturii.

Cartea începe, cum s-a arătat mai sus, cu un capitol de geografie istorică a provinciei, în care sînt discutate pe baza izvoarelor literare antice granițele, rețeaua de drumuri și diviziunile teritoriale, toate însoțite de schițe parțiale și de o schiță generală. Regretăm lipsa unei hărți cu relief, care să cuprindă toate elementele discutate — pentru a căror plasare în spațiu cititorul este nevoit să recurgă la ajutorul unui atlas. Abia la sfîrșitul acestui capitol, unde se prezintă împărțirea provinciei după Aurelian pînă la Iustinian, aflăm că cercetarea autorului se extinde și asupra epocii romane tîrzii.

Capitolul al II-lea, intitulat „Einige Probleme der Militärgeschichte”, prezintă o schiță istorică a ocupării provinciei, organizarea limesului, cu o scurtă prezentare a dislocării legiunilor și a trupelor auxiliare pe baza cercetărilor de teren, a ștampilelor pe țigle și cărămizi și, mai puțin, a diplomelor militare. În economia lucrării lui A. Mócsy privind societatea și romanizarea provinciei, problemelor militare li s-a acordat o atenție redusă, îndreptată doar asupra posibilei localizări pe teren a diverselor unități menționate în izvoare, și acestea folosite cu zgîrcenie. Ne referim de ex. la diploma militară descoperită recent la Castrum Taliasae (publicată de D. Vučković-Todorović în *Starinar*, XVIII, 1967, p. 21—27), care a rămas neutilizată și care aduce știri prețioase asupra trupelor auxiliare existente în Moesia în timpul lui Vespasian. O comparație cu diploma militară de la Brestovene (I. Venedikov, în *Izvestiia-Varna*, IX, 1952, p. 61—68), care înșiră unitățile militare din Moesia Inferioară în vremea lui Marcus Aurelius, l-ar fi scutit pe A. Mócsy de afirmația că în castrul de la Ravna garnizona încă în anul 160 cohors I Thracum Syriaca — cum se știe, mutată în castrul de la Transmarisca, în Moesia Inferioară, încă din vremea lui Traian. Din punctul de vedere al problemelor pe care le tratează autorul — viața socială și romanizarea provinciei —, mai mult decît localizarea pe teren, ar fi interesat o listă exhaustivă a unităților legionare și auxiliare staționate pe teritoriul provinciei, o prezentare a sistemului de recrutare, precum și numele militarilor activi și ale veteranilor rămași în provincie. Aceasta ar fi putut oferi indicații pentru componența trupelor dislocate în Moesia Superioară și aportul lor la viața socială a provinciei, așa cum rezultă el din inscripții.

Capitolul al III-lea, „Die Territorien der Provinz”, tratează după un plan unitar teritoriile celor 13 comunități urbane ale provinciei. Divizarea provinciei în aceste teritorii, precum și granițele diverselor teritorii municipale, autorul le stabilește, fără a ezita, cu ajutorul locului de descoperire a inscripțiilor; cităm: „Das Territorium der Stadt (Scupi, p. 29) lässt sich anhand der Inschriften der Magistrate, einer von der Stadt errichteten Basis und der von Scupi aus gezählten Meilensteine abgrenzen...” (Problema divizării provinciei în teritorii municipale este însă departe de a fi rezolvată, cf. de ex. M. Mirković, *Urbanisierung und Romanisierung Obermoesiens*, *Živa Antika*, XIX, 1969, 2, p. 239—262).

În sistemul acesta, A. Mócsy împarte întreaga provincie în 13 teritorii ale căror trăsături generale de dezvoltare le tratează separat, pe calea unei minuțioase analize a inscripțiilor funerare (considerate cele mai semnificative pentru structura socială a provinciei), însoțită de calcule statistice, tabele cu procentaje și schițe privind repartiția lor pe zone după locul de descoperire a inscripțiilor, cronologia și tipologia ornamentării monumentelor funerare, onomastica (grupată la rîndu-i pe categorii de gentilicii imperiale sau neimperiale).

La ce concluzii a ajuns autorul după o asemenea analiză a inscripțiilor?

La Scupi, de exemplu, concentrarea monumentelor funerare în zona din imediata apropiere a orașului și apariția lor rară la periferia teritoriului ar constitui „der schlagendste Beweis dafür, dass das Setzen der Inschriften nur in Zentrum Sitte war” (p. 74). Cum inscripțiile veteranilor așezați prin *deductio* au apărut în zona centrală, autorul presupune că primele lo-

tizări s-au efectuat la întemeierea coloniei pe terenurile din apropierea oraşului. Din frecvenţa relativ mai mare a numelor neimperiale decât a numelor imperiale în epigrafele de la Scupi, A. Mócsy deduce că localnicii, chiar dacă au primit cetăţenia romană, nu făceau parte din categoria socială a celor ce puneau inscripţii. Cu alte cuvinte, aristocraţia care pune inscripţii se recruta la Scupi din rândurile veteranilor împroprietăriţi prin *deductio* în zona centrală a teritoriului, zonele de la periferie fiind locuite de categorii sociale care nu puneau inscripţii.

Din analiza lui A. Mócsy nu aflăm însă unele elemente de bază pentru înţelegerea concluziilor sale : în primul rând nu se dă numărul total al inscripţiilor pe care le-a avut în vedere în calculele sale statistice ; nu se spune dacă în aceste calcule au intrat toate categoriile de inscripţii sau numai inscripţiile funerare ; nu rezultă dacă în teritoriul studiat au fost identificate şi alte urme de aşezări în afară de oraşul propriu-zis ; nu se spune dacă în statistica prezentată şi în concluziile extrase din ea s-a ținut seama de deosebirea de densitate de locuire dintre oraşul propriu-zis şi restul teritoriului, nici dacă răspândirea monumentelor funerare descoperite pe teritoriul Scupi corespunde cu răspândirea lor în antichitate, cu alte cuvinte, dacă locul de descoperire a monumentelor funerare coincide în mod cert cu locul în care ele au fost puse în antichitate. Cum se ştie, monumentele antice de piatră au început să fie scoase de la locul lor şi reutilizate ca material de construcţie încă în antichitate şi plimbarea lor n-a încetat nici azi. Despre cite din monumentele citate de autor se cunosc condiţiile de descoperire şi se poate afirma că au fost găsite *in situ* ? Şi apoi, pentru a emite judecăţi despre stratificarea socială la Scupi — sau în toate celelalte teritorii cercetate după aceeaşi metodă — era nevoie de schiţe şi grafice privind zonele de maximă răspândire a stelelor funerare ? S-ar fi putut ca aristocraţia de la Scupi să fi locuit în altă parte decât în oraş sau în vecinătatea oraşului pe care ea l-a întemeiat şi de care depindea existenţa sa şi, de asemenea, ca primele împroprietăriri să fi fost făcute la periferia teritoriului.

După acest plan sînt analizate amănunţit inscripţiile funerare de pe teritoriul celor 13 comunităţi urbane în care autorul împarte provincia. Fiecare din aceste teritorii apare astfel descris separat, cu viaţa sa socială proprie, oferind o imagine fărîmiţată a provinciei, impresie întărită de numeroasele schiţe de detaliu din care cu greu ar putea cineva să reconstituie harta Moesiei Superioare.

Era de aşteptat ca analiza inscripţiilor funerare din oraşele şi respectivele teritorii rurale să servească drept bază de discuţii pentru capitolele următoare privind viaţa socială şi romanizarea populaţiei provinciei. Ne-am fi aşteptat de asemenea ca descrierea teritoriilor urbane să prezinte în încheiere trăsăturile generale şi comune ale vieţii populaţiei din teritoriile cercetate. Capitolul „Die Territorien der Provinz” se încheie însă cu prezentarea ultimului teritoriu, al 13-lea, Aelianum, pentru ca în capitolul următor, „Die Gesellschaft”, să se treacă direct la înşirarea diverselor categorii sociale atestate în epigrafele Moesiei Superioare. Astfel, legătura dintre cele ce precedă şi capitolele privind societatea şi romanizarea apare ruptă, iar motivul descrierilor alt de amănunţite ale monumentelor funerare din oraşe şi teritoriile lor obscure, cu atât mai obscure, cu cît în studiul lor autorul şi-a îndreptat atenţia asupra unor criterii exterioare, atât atunci cînd stabileşte zone de răspândire a inscripţiilor în cadrul fiecărui teritoriu în parte, cît şi atunci cînd se ocupă de tipologia stelelor funerare sau de onomastică.

Dar să vedem ce categorii sociale are în vedere A. Mócsy : capitolul începe cu senatorii şi cavalerii, care bineînţeles erau puţin numeroşi, iar legăturile lor cu provincia, sporadice ; urmează decurionii, pe care-i împarte în trei grupe, după tipul de oraşe cărora le-au aparţinut, şi anume : decurioni de colonii, recrutaţi din rândurile veteranilor împroprietăriţi prin *deductio*, decurioni din oraşe-lagăre legionare şi decurioni în municipii, ridicaţi din rândurile populaţiei băştinaşe. Faptul că la Ulpianum inscripţiile care atestă decurioni au fost descoperite în teritoriul rural, în timp ce în celelalte oraşe întemeiate mai tîrziu aceste inscripţii se concentrează pe teritoriul oraşului propriu-zis, îi prilejuieşte lui A. Mócsy unele neaşteptate consideraţii de

ordin social : concentrarea la orașe a inscripțiilor decurionilor ar fi un semn al tendinței de concentrare a bogățiilor, ce a atras după sine sărăcirea păturii mijlocii. „Die wenigen reichen Gutsbesitzer wohnten jedoch nicht mehr in der Umgebung, sondern in der Stadt”, explică autorul (p. 164).

Se discută apoi aportul elementului militar la societatea provinciei. Pentru aceasta se dau din nou procente, pe teritorii. Din păcate, procentele nu sînt însoțite de elemente explicative. Astfel, nu cunoaștem cifrele de bază la care se raportează procentele date. De exemplu, la Viminacium și Singidunum, ambele orașe de lagăre legionare, elementul militar reprezintă în inscripții 41 % respectiv 39 %, în timp ce la Horreum Margi aportul elementului militar se ridică la 60 %. Sensul acestor 60 % se poate lămurii din schițele din capitolul III, de unde pare să rezulte că la Horreum Margi se păstrează circa 10 inscripții din care 6 amintesc militari ; o comparație însă cu Viminacium n-o putem face, deoarece nicăieri în carte autorul nu ne spune cîte inscripții a avut în vedere în statisticile sale. Constatarea se repetă pentru fiecare oraș în parte.

Se prezintă apoi unele aspecte privind onomastica soldaților activi sau a veteranilor, precum și componența și sistemul de recrutare a trupelor staționate în provincie. În concluzie, se spune că recrutarea în legiuni s-a făcut în primele două secole ale stăpînirii romane în provincie numai în municipii și colonii, dar cea mai mare parte a efectivelor erau aduse din provinciile învecinate. Recrutarea auxiliilor, slab documentată, s-a făcut de asemenea multă vreme în afara provinciei, recrutarea locală începînd abia de la Marcus Aurelius, cînd au fost înființate cohorte de dardani.

Sub titlul „Bürgerrechtspolitik”, se urmărește pe baza răspîndirii gentiliciilor imperiale procesul de extindere a cetățeniei romane în rîndurile populației provinciei, stabilind mai multe etape, în funcție de ridicarea la rangul de municipiu a unora din centrele urbane ale provinciei în timpul domniei lui Traian și respectiv a lui Marcus Aurelius. Procesul s-a încheiat prin generalizarea cetățeniei romane ca urmare a aplicării Constituției antoniniene.

Problema autohtonilor este atinsă numai în treacăt, în două subcapitole intitulate „Peregrine” și „Urbevölkerung und Fremde”. Aici se arată că în Moesia Superioară lipsesc aproape cu desăvîrșite inscripțiile privind populația autohtonă cu drept peregrin. Asemenea inscripții apar exclusiv în partea de V a teritoriului Ulpianum (numit azi Metohija), un grup de material onomastic indigen, izolat și mult mai romanizat decît în celelalte provincii. În rest, numele indigene nu apar decît sporadic. Este regretabil că aici nici, nici în altă parte în carte nu se încearcă nici un fel de atribuire etnică a materialului onomastic indigen, astfel că la capătul unei cărți care tratează despre societatea și romanizarea Moesiei Superioare nu aflî pe ce fond etnic s-a grefat romanizarea. Autorul însuși mărturisește ceva mai jos : „Auf eine Analyse der einheimische Namengebung, ... musste verzichtet werden” (p. 194, nota 53). De aceea, nu este de mirare că la p. 179 autorul afirmă că toți peregrinii atestați epigrafic erau străini, „wobei die Unterscheidung von einnamigen Peregrinen und Sklaven wegen des häufigen Weglassens von (filius) sehr schwer ist. Zum Beispiel sind Dionysius Petroni, Gaudens Livies, Cresces Mucati wegen ihrer Namen für Sklaven zu halten, obwohl servus nicht ausgeschrieben ist”. De asemenea, poate pentru a-și susține teza despre neparticiparea populației locale la viața publică a provinciei, în înșirarea numerelor cu patronimic ce urmează acestor considerații preliminare, observăm o oarecare tendință de a trece peste acele inscripții care atestă nume indigene : „Ohne Zweifel waren Peregrine Posis Mestylu (sic.) f., Delus Mucati f., dom[o ...], Drutia Mestulae fil... Maema Dioscuridi f., Mestulas und Mammonius und Soda Celeris. Es ist aber fraglich ob sie Eingeborene waren. Die Namen mit dem Stamm Mest- waren in Pänien und Pelagonien verbreitet, und Delus Mucati f., war offenbar nicht aus Scupi gebürtig, da seine Heimat mit domo angegeben war” (la Scupi, p. 179—180). Observații asemănătoare se pot citi pentru numele de la Naissus, unde numele Dasius ... și cele cu răd. And- erau răspîndite la S și V de Naissus, deci „Es ist sehr wahrscheinlich dass sie keine Eingeborenen aus Naissus waren”. Și, în concluzie, „Eingeborene Peregrine haben in Naissus demnach keine

Inscripții lăsați în urmă” (p. 180). După o sumară trecere în revistă a peregrinilor din Moesia Superioară, concluzia lui A. Mócsy este că, exceptându-i pe cei de la Ulpianum, toți peregrinii erau străini veniți din afara provinciei sau „Peregrine aus einem anderen Gebiet der Provinz, als wo sie Inschriften hinterliessen”, ceea ce pentru autor echivalează cu „nicht Eingeborenen”. Și intruct pătura superioară era reprezentată în Moesia Superioară de străini, A. Mócsy conchide că, mai mult decât în alte provincii ale imperiului, structura socială a Moesiei era caracterizată prin contradicția dintre străini și băștinași. Procesul de acordare a cetățeniei romane s-a desfășurat în Moesia Superioară mai lent decât în alte provincii, dar explicația o lasă pentru altă dată: „Es ist freilich, nicht hier zu erörternde Frage, weshalb die Munizipalisation der Gemeinden der einheimischen Bevölkerung so spät begann” (p. 182).

Băștinașii nu sînt deci de căutat printre peregrini în Moesia Superioară, după cum nu erau de căutat printre purtătorii de nume romane. Concluzia pe care o trage autorul din această constatare este că locuitorii autohtoni ai Moesiei Superioare au constituit pătura socială cea mai de jos, fără vreun rol activ în viața politică, socială, economică și culturală a provinciei.

Aceasta este premisa pe care A. Mócsy își construiește ultimul capitol al cărții, „Über einige Erscheinungsformen der Romanisation”, capitol în care se străduie să dovedească slaba romanizare a populației locale. Romanizarea a fost un fenomen de suprafață, ce a afectat numai anumite pături ale societății provinciei, purtătorii acestora fiind străini, fără legătură cu băștinașii și ea dăinuind doar atîta vreme cît a fost susținută politic de stăpînirea romană prin administrație și armată. Dacă romanizarea a lăsat vreo urmă, aceasta a fost numai în cultura materială, care, singura, a supraviețuit purtătorilor săi.

Capitolul mai sus amintit începe cu o discuție de metodă privind aportul inscripțiilor la studiul romanizării. Aici, abia, aflăm în ce fel a utilizat autorul inscripțiile, pe ce cale a obținut concluziile, nu numai ale acestui capitol, ci ale cărții întregi.

Inscripțiile sînt considerate drept unicele izvoare la dispoziție pentru studiul romanizării. Astfel, inscripțiile pot oferi date privind începutul și durata punerii de inscripții într-o provincie sau în anume teritorii ale ei, apariția inscripțiilor fiind un indiciu al existenței unei comunități organizate cu caracter permanent și, invers, încetarea lor însemnînd dispariția acestor comunități (p. 252–253). De asemenea, inscripțiile i-au oferit autorului date privind deosebirea dintre o zonă centrală și periferia unui teritoriu, prin studiul răspîndirii lor. Pentru ilustrarea acestei constatări se dă în procente raportul dintre numărul inscripțiilor descoperite în întreaga provincie și al celor descoperite în mediul rural. Din numărul redus de inscripții descoperite în zonele periferice, A. Mócsy deduce slaba dezvoltare culturală și socială a populației.

În continuarea discuțiilor de metodă a valorificării inscripțiilor ca surse istorice, se subliniază semnificația socială a grupelor de inscripții funerare și votive. Pentru explicarea acestei afirmații, A. Mócsy repetă convingerea exprimată de mai multe ori în cuprinsul cărții, după care inscripțiile funerare sînt mai caracteristice pentru populația locală decât inscripțiile votive, care erau puse de obște de categorii sociale puțin stabile. Întocmește chiar și o statistică a raportului dintre inscripțiile funerare și votive și constată că, în orașele unde numărul decurioanelor atestați epigrafic este mic, aceștia puneau inscripții votive. Din această constatare, autorul mai deduce că într-o regiune numărul inscripțiilor funerare este în raport direct proporțional cu masa materialului epigrafic, deducție pe care și-o confirmă cu procentaje și grafice complicate și detaliate (p. 210–212).

Acestea fiind zise, autorul intră în miezul problemei, prin subcapitolul intitulat promițător: „Die Verbreitung der lateinischen Schrift und Sprache”. Bazată pe răspîndirea inscripțiilor latine, părerea generală era că în „așa-zisele provincii latine ale Imperiului roman”, limba latină ar fi dislocat limbile autohtone. A. Mócsy declară că va schimba această perspectivă, țînînd seama nu numai de existența inscripțiilor într-o regiune sau alta, ci mai ales de inexistența lor. Calea pe care ajunge la acest „adevăr” este luarea în considerare a deosebirii dintre

„centru” și „periferie”: „Diese Unterscheidung bietet uns nämlich die Möglichkeit zu entscheiden, ob das Fehlen von Inschriften auf die Mängel der Forschung oder darauf zurückgeht, dass Inschriften auch zur Römerzeit gefehlt haben” (p. 212). Cum în cuprinsul cărții sale A. Mócsy a avut prilejul să valorifice teza potrivit căreia lipsa inscripțiilor dintr-un teritoriu trebuie interpretată prin lipsa categoriei sociale care pune inscripții, ceea ce i-a rămas autorului în acest subcapitol era să alcătuiască statistici, grafice cu procentaje, tabele și hărți ale greșelilor de lapidic sau de limbă depistate în inscripțiile latine din provincie — frecvența lor variabilă făcând posibil „ein gewissermaßen quantitativen Erfassen der Sprachkenntnisse”.

Din cercetarea de mai sus, autorul prezintă următoarele concluzii: stăpânirea romană în Moesia Superioară nu a adus cu sine schimbări esențiale în viața culturală și socială a populației autohtone. Limba locală — și anume limba tracă — a continuat să fie limba vorbită de majoritatea populației provinciei, latina fiind răspândită numai în comunitățile locuite de străini imigrați, în armată și în administrație. Cu încetarea administrației, au încetat și inscripțiile și, implicit, comunitățile romane s-au destrămat. Societatea romană, afirmă A. Mócsy, a avut în Moesia Superioară un caracter „colonial”, romanizarea, purtată de elemente străine, a dispărut o dată cu acestea. De aceea, autorul numește acest fenomen „Scheinromanisation”, fenomen care s-a destrămat o dată cu stăpânirea care l-a creat.

Autorul explică această situație, deosebită de a celorlalte provincii ale imperiului, prin politica Romei față de băștinași. După asigurarea granițelor prin stabilirea limesului pe Dunăre și urbanizarea unor centre de la granițe, stăpânirea romană a socotit mai prudent să nu intervină în viața comunităților și a instituțiilor locale în interiorul provinciei, puțin important din punct de vedere strategic, dar care ar fi putut trezi reacții incomode din partea localnicilor. Activitatea latronilor, atestată în inscripțiile din sec. II, arată cât de puternică era opoziția față de stăpânirea romană. Această opoziție a localnicilor, din motive asupra cărora autorul nu insistă, menajată de stăpânirea romană, ar explica totul: și apariția tirzie a negustorilor italici pe Dunărea moesică, și municipalizarea lentă, și acordarea atât de tirzie a cetățeniei romane populației locale a provinciei.

Concluziile ating deci aspectele esențiale ale istoriei provinciei Moesia Superior, structura etnică, socială, răspândirea limbii latine, a culturii și a civilizației romane. Cum s-a văzut, autorul neagă că s-ar fi produs romanizarea populației băștinașe și, pentru a dovedi acest lucru, și-a organizat întregul material documentar. Numai că încheierile sale nu decurg în mod firesc din analiza materialului prezentat, iar afirmațiile de la finele cărții sînt rupte de datele oferite de inscripții. Autorul a încercat să tragă concluzii generale dintr-o analiză statistică extrem de minuțioasă a unor date neesențiale și nesemnificative extrase din studiul inscripțiilor. Considerațiile sale privind structura etnică și socială a populației se bazează pe elemente externe inscripțiilor, fie că e vorba de răspândirea lor pe cuprinsul unui teritoriu, fie că e vorba de tipologia ornamentării. Autorul a dedus stratificarea socială a unei comunități date, după cum a avut la dispoziție stele funerare sau altare votive sau după cum aceste monumente au fost descoperite în zonele denumite de el „centrale” sau „periferice”. Acestei distribuiri în spațiu a locului de descoperire a inscripțiilor i-a dat o importanță primordială, construindu-și pe baza ei întreaga argumentare a non-romanizării.

Cu toată această prezentare migăloasă a inscripțiilor, cititorul care parcurge cartea de la un capăt la altul nu află dacă autorul a utilizat întregul material epigrafic descoperit în provincie sau dacă a avut în vedere numai anumite categorii. De aceea, procentajele, statisticile și hărțile-schițe rămîn plină la sfîrșit neinteligibile. Oricum, este de neînchipuit cum a reușit autorul ca, de-a lungul celor 270 de pagini ale cărții, să scoată la lumină numai detaliile nesemnificative ale inscripțiilor, trecîndu-le sub tăcere conținutul cu adevărat istoric, și cum a știut apoi să utilizeze aceste detalii pentru a scoate din ele concluzii generale ca acelea expuse în ultimul capitol.

Emilia Dorușiu-Boilă